

סיפורי אהבה של ש"י עגנון באור ספרו של הלל ברזל

"פנים אחרות", "עידו ועינים וכד'), הוא פותח אשנב־הצצה לתוך הרומאן השלם, בחושפו את זמנו הביוגראפי של המספר, את השקפת עולמו, וכל מה שעשוי להאיר את דיוקנו כיוצר. המתודה מעלה, איפוא, בדרך החיבור וההפרדה זיקות דמיון ושוני של תור־פעות, כדי לשרת את הפרשנות ליצירת עגנון. מתוך עיקוב אחרי כתיבתו של ברזל, בשטח העיון הביקורתי, תובן אולי הצעתו בעיסוק המשווה את השימוש בדגמי יסוד של הגיבורים, "כתשתית שעליה עומד הסיפור, או הדפוס שלתוכו הוא נוצק" (ר' "עיון נוסף ביפת שלימה", "מאזניים", תשרי תשל"ו).

ב הספר שלפנינו הוא בעל מיבנה מתואם, עשוי אריח על-גבי אריח, מבחינת סדרם של העיונים והפרקים. חלק א' עוסק בסִי-

א

מה הם הערכים והאמצעים המשוערים של המחקר הביקורתי־ספרותי, כדי שיעמוד במבחן החובות והדרישות המוטלות עליו? כשאני מעיין בספר "סיפורי אהבה של ש"י עגנון" מאת הלל ברזל (הוצאת האוניברסיטה בר־אילן, תשל"ה), מוצא אני את התשובות־למעשה המניחות את דעתי, באשר לחובות ולתפקידים של העיון הספרותי. מכלול ההיבטים הנרחב בספר זה, לאבחנות ולדקויות, מעיד במחבר שקנה לו שקידה בנושא, כפי שעשו זאת מעטים לפניו. כן מיצה את אפשרויותיו של החקר הביקורתי, הן לתחומו הפרשני אנאליטי והן לשטחו ההשוואתי. בתחום הפרשני מופיעים ניתוחי מעשים ואי־רועים ותופעות־לוואי, הזורעים אור על דמויות והוויות, כולל העמדות סמאנטיות של סמלים, שמות ומלים למקורותיהם. בשטח העיון המשווה ניכרת דרכו של ברזל על צד החיוב שבו, כאשר איננו נשלט על־ידו ואינו עושה אותו תכלית לעצמה.

בנסיבות אלה יש מקום לברך על המחקר המשווה כמתודה, המעלה ומעמידה זה מול זה סיפורים בעלי רבדים דומים, או נוסחים שונים של סיפור. הטכניקה שלה, המעמידה מתח של דמיון וניגודים, השוואות ועימותים, מספקת למחבר אפשרויות בלתי־מוגבלות כמעט. ביצירת עגנון במיוחד, המשור־פעת רבדים של נגלה ונסתר, מצבים וסמלים, מעניקה השיטה למחקר מרחבים להשתרע ולהתגדר בהם. היטיב לעשות המחבר שכנראה הקדים את הפלים ואת הפרספקטיבה (לאור הופעת הרומאן "שירה"), כדי הערכה והחשבה מחודשות של "פרטים", לשם קביעת מקומם ברומאן, כמו במסגרת הסיפור הקצר. אבל, גם בהעלותו דרכי־עיצוב־ותחנות בהתפתחות סיפור־הלוואי לכדי יצירה עצמאית ("הרופא גרושתו",

פורי אהבה, המוגדרים – כפי סיווגם הזרמי, נתוני הדמות ורובדי האירוע – בתוך סיפורים פסיכולוגיים. חלק זה כולל ניתוח מקיף של הסיפורים הקצרים "הרופא וגרושתו" ו"פנים אחרות". סיפורים אלה צמחו מן הרקע העל-לתי של "אורח נטה ללון", אם כסיפור-לוואי ואם כאירוע-לוואי מרומז, בהתאם ל"שיטת הצירופים", הנקוטה בידי עגנון (על קיר-בתן של שתי היצירות מראה אולי עובדת הופעתן בסמוך זו לזו בקובץ "על כפות המנעול"). וכמובן, תוך-כדי עיון בויקות המספר להתרחשות, כמו בטכניקות שלו, שומה על מפרשו להתחקות על תהליכים תולדתיים של היצירה בתוך חלק, או כסיפור עצמאי, כולל נוסחים שונים ודומים, כתבי-יד וגנויים ארכיוניים. חלק ב' עוסק במאבק העל-מציאותי של הדמויות, באותם סיפורים של עגנון שבעיית המצוקה והפתרון (או מצוקה חסרת-פתרון), איננה תלויה בגיבורים עצמם כ"מקור התקלה", אלא שאיזה גורל מיתי, מסתורי, על-טבעי, או כוחות הסטרא אחרא, שולטים במצב; וכל-שון המחבר: "ההתרחשות מעוגנת במאבק של ספירות שלאדם אין שליטה בהן". סיפורים כמו "עגונות", "עידו ועינים", "עד עולם" ו"לילות" הם לפיכך – מבחינת השתייכותם הזרמית – סיפורים מיטארי-אליסטיים. אך מבחינת הסוג שאליו יש לשייכם, הוא מוצא אותם רומאנסות, אף נותן בהם סימנים נאמנים של רומאנסות. עם זאת הוא עושה בהם הפרדות:

בגבולותיה של הרומאנסה בולט בכל אחד מן הסיפורים תו-ההיכר שלו. את "עגונות" אפשר לראות כרומאנסה אליגורית. "הפתיחה" קובעת לסיפור את מהותו זו. אף על פי שאין לראות ב"פתיחה" סכימה אליגורית מדוקדקת, המ-חיבת את המספר בכל פרטיה, עדיין יש בה כדי להעיד על שני המישורים שבהם נתון הסיפור. את "עידו ועינים" ניתן להגדיר כרו-מאנסה גותית. התרקמות העלילה בבית שבו שוכנות דמויות מוזרות, השלטת המיתוס של הלילה אפוף התעלומה על פני הסיפור, מותם של גמולה וגינת כזו "רוח", או גורל, בנפ-לה מן הגג – קושרים את המסופר לנופיו של סיפור האימה והמסתורין. "לילות" הוא רומאנסה פיוטית. אף על פי שאין הסיפור כתוב בחרוזים, הרי לשונו היא לשון הדימוי והמטאפורה. "שבועת אמונים" הוא הרומאנסה במיטבה, — — — (121-122).

וכך הוא ממשיך ומסווג ומפרד פירודים ונותן בכל סיפור את היכר סיווגו וסממניו המייחדים. אך הוא מותיר מקום, כמדומה, להרחור נוסף, אם בתוך המיגזר של המיטא-ריאליזם אפשר להכליל את "לילות", בשל צביון של משהו כמו מיטא-איסטי. חמדת מאופן בתור דמות של צעיר רומאנטי, הוא אוהב מעונה, אך ספק "קדוש מעונה" (עמ' 113, הערה 98). אך בנוגע לשיטת העבודה, אין ספק שהוא עושה בה מתוך אחריות מדעית; הבחינות והמידות הקובעות שבה – הז'אנר, הזרם, הסוג, איכויות הניסוח, הסמ-לנות והפואטיקה. עם העלאת דגם הגיבור האוהב נקשר מוטיב האמנות בסיפורים, ובצדק מראה ברזל על הקשר הזה; כנודע, טיפח המספר זיקות אל יוצרים ואמנים ואל שירה במיוחד, אולי כ"תקלה" הצריכה תיקון... וכבר בחלק ב' של הספר נוצר הקשר אל הרומאן "שירה", שבו מוליך המו-טיב הפיוטי, הכתיבה היוצרת בעימות למדע הנחות ממנה (כמו גיבורי הסיפורים, כן גם הדמויות ב"שירה" עוסקות במחקר, או כותבות, או אוהבות דברי שיר; ללמדך על אהבותיו של הסופר, הנותנות הצדקה מבו-ססת לבחירת תשתית פיוטית ב"שירה").

כותב הלל ברזל: "באמצעותה של מוזה נכריה זו (הכוונה לסלסבילה), שבידה המפ-תח ללב המשורר, רוצה חמדת להגיע לאה-בתו ואל יצירתו" (87). לכן ההדגשה היא בקשר שבין אהבה ושירה. והרוצה יבוא לט-עון, כי הדברים נכתבו מתוך דריכות כלפי הרומאן הגדול, ששינה משהו ברוחה של הפרשנות. תוך כדי כך עומד המחקר על האווירה המעודנת, המציינת את סיפורי עגנון, והניכרת במיוחד בלשון היצירה המח-דירה את אווירת הארוטיקה בהאצלתה. כן מראה ברזל, תוך שימת דגש בשימוש אוצ-רות פיוט העומדים לו למספר, ומתעכב על ה"איך" של אמנות הסיפור, על שיטות והלכות כתיבה; מודעות המסופר היא לא רק לתיאור המעשים והאירועים, אלא גם לדרכי הצגתם לפני הקורא.

ג
העיונים ב"שירה" בנויים בעיקר על הת-בוננות חדשה, "שירה" כיצירה בזכות עצמה מכוח מקוריותה של העלילה וכרקע-מציאות, שהוא נפרד מסיפורי-אהבים קודמים של עגנון. הם מראים את אהבת מאנפרד הרבסט לאחות שירה (וכן מציג זאת עגנון ברומאן)

כנסיון הגיבור להתחדשות, ועם זאת – במקביל לשאיפות אמנותיות (הרצון לכתוב טראגדיה). כאן נקבעות לה "שירה" רשות לעצמה ומערכת היבטים נפרדים, כרומאן שהוא בלתי תלוי ביצירה קודמת. גישה מוצדקת זו ודאי עשויה לזכות, לדעתי, בהסכמה ללא-עוררין: "את 'שירה' מוטל עלינו לפרש מתוך התבוננות בסגוליותה הנפרדת, כמו שיש לחפש את המפתחות בדפי הרומאן ולא מחוצה לו" (מבין האמצעים הבדוקים הנקוטים בספר הנידון, כמסתבר, מרבה הלל ברזל בניתוחיו – את השימוש הסמאנטי במפתח השמות; כך נהגו, ובהצלחה מרובה, מפרשיו של קאפקא). ואף-על-פי-כן, כפרשן הדבק במתודה יעשה שימוש רב בהשוואות: א) חיבורים והפרדות בין הרומאן והסיפור "עד עולם"; ב) מוטיבים שיריים ששימשו תשתית פיוטית ל"שירה".

א) יוצאים כאן מהנחה ודאית בדבר הקשר שבין הרומאן והסיפור "עד עולם", שבכוונת המספר היה לתיתו בסיום הרומאן, לשמש לו אפילוג. את ההשוואה מבסס העיון במיוחד על התכונות והגטיות של גיבורי הסיפורים, מאנפרד הרבסט ועדיאל עמנו, על הדומה והמפריד בעולמם ובגישותיהם המדעית והאמנותית. אך הוא מדקדק במיוחד בהבחנתו בין ספירות רוחניות שונות. כן ינהג לגבי שירה ועדה עדין, שמות המעיינים, לדעתו, על שאיפת המספר למיתור זאציה. ההשוואות, ניתן לומר, מוצו במידה מירבית, כולל ה"הגבהה" של גיבורי הסיפור הקצר לעומת גיבורי הרומאן. כן מיוחסות חשיבות לכתובה האמנותית ולהישגים המדעיים שלהם; מבין השניים, עמנו מפגין את המיווג הנאות של הפואטיקה. ואלביא דברזל, רצה עגנון להראות על הסכסוך, או הקיפוח ההדדי שמקפחים זה את זה המדע והאמנות – בדמויות האמורות הנ"ל.

ב) למוטיב איכשהו יש המשך באחדות-תוך-ריבויים, המושגת אצל המספר: מה שמיטיב להראות את דמותו כיוצר, היא אהבתו את המשורר ואת האמן, כדי כך שדברי משוררים היוו תשתית פיוטית ל"שירה", כמו החרוז הידוע שלא מש משפתו של הרבסט: "בשר כבשרך לא במהרה יישכח". היבט מיוחד זה ב"שירה" מזהה

את מסגרת הרומאן, אצורה כולה, לדברי ברזל, בתוך שלושת כלילי הסוגיות של ש. שלום. והיטיב המשורר בנדיבותו החברית, שנענה לבקשתו ואישר ידידות שגרה קמה בינו ובין עגנון, כמו הערצתו את הסוגיות (תשובת ש. שלום לברזל, עמ' 273–278). ההשוואה בין הרומאן והכליל "מעבר לדם" מסמכה את הסברה בדבר "משולש האהבה" כדגם יסוד בסיפוריו, ונראה שהתכוון לכך המספר, בשגנו חוזר ושנן (11 פעמים) את "בשר כבשרך". מכל מקום, השימוש שעושה ברזל במובאות שמצטט מן ה"סוגיות", מעיד על אינטר-איציה פורה של איש העיון הספרותי.

ד

בכמה הערות בשיטין למעלה נאמרו דברי הערכה לעבודתו של הלל ברזל, בספרו "סיפורי אהבה של ש"י עגנון". וראוי בסיכום להוסיף ולומר, כי הספר משמש תרומה רצינית לפרשנות עגנון. באשר למהות אפיון כדברי פרשנות, כביקורת, כמחקר, כמסה, כעיון – נראה שממוג בו מכמה גישות, כמו פרשנות ועיון המבוססים מחקרית. בנקודה זו יש לראות את הסבירות בניסוח דברים, ההתייחסויות המרובות לדברי מפרשים אחרים והשימוש הזהיר שנוהג במקור רות. כן עיסוקו בפרטים, כאשר יעלה את ניוחשו בגבול המשוער, בלי להפריז בבקיאות: "יש לשער שעגנון חש באי-התאמת כלשהן של סיפור-הלוואי למסגרת הכוללת". אף בבואו בסוד היצירה של הפואטיקה העגנונית נוהר שלא להעמיד פני-מבין-הכול: "קשה לדעת מדוע עגנון נהג כך – את אבחנותיו העלה בזהירות מבורקרת. בהראותו על דגמית תשתית של הסיפורים, יעמוד גם על סגוליותו המייחדת של כל סיפור בנפרד. כאשר דן בהלכות כתיבה, ידגיש במיוחד את יחסו וזיקותיו של המספר לאמנות הכתיבה ולשירה בכללה, ומצרף הלכה למעשה. "המוטיב הפיוטי" במגע הדוק עם הגיבורים, על דעותיו והשגותיו של המספר, ממשיך קו מאחד, כניכר, מקשר בין ריבויים. ממנו גם נשכרת אחדותו של הנושא, ברצף מוטיב זה, הבולט בחשיבותו במיוחד אחרי הפעם "שירה".